

УДК 334.73 (477.54)(091)

Ульянченко О.В., д.е.н., професор, член-кореспондент НААН
Фінашина Г.В., здобувач¹, Хлопоніна-Гнатенко О.І., здобувач²©
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ФУНДАТОРИ КООПЕРАТИВНОЇ ІДЕЇ НА ХАРКІВЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

В статті визначено особливості кооперативних процесів на Харківщині у другій половині ХІХ ст., розглянуто діяльність кооперативного споживчого товариства. З'ясувано роль та внесок харківських фундаторів кооперативної ідеї у становлення споживчої, кредитної та сільськогосподарської кооперації на Україні.

Ключові слова: кооперативні процеси, фундатори кооперативної ідеї, кооперативний рух, споживча кооперація, кредитна кооперація, сільськогосподарська кооперація.

Постановка проблеми. Історія розвитку кооперації в Україні відрізняється від процесів кооперативного становлення інших держав тим, що в кожному регіоні нашої країни кооперативний рух мав свої особливості та напрями. Так, перше ощадно-позичкове товариство було засновано у 1869 р. у м. Гадячі Полтавської області, перше артільне товариство створено в 1884 р. у с. Федвар Херсонської області, кредитне товариство з'явилося у 1895 р. в с. Іванківцях Полтавської області, а на Харківщині у 1886 р. було організоване перше кооперативне споживче товариство [1]. Розвиток саме споживчої кооперації зумовлено діяльністю відомих фундаторів кооперативної ідеї: М.П. Балліна, В.С. Козлова та О.М. Анциферова, аналізу кооперативної спадщини яких присвячено наше дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Над теоретичними та історичними аспектами кооперативного руху України працюють такі вітчизняні вчені: С.Д. Гелей [2], В.М. Половець [3], А.О. Пантелеймоненко [1], О.С. Сидорович [4], Ю.В. Ушкаренко [5] та інші. Дослідження щодо кооперативної діяльності М. Балліна висвітлено у працях В. Маркова, Є. Лихолата та С. Бабенка. Проте недостатньо уваги приділено вивченню та аналізу здобутків саме кооперативних діячів Харківщини.

Мета статті. Визначити особливості розвитку кооперації на Харківщині у другій половині ХІХ ст., з'ясувати роль фундаторів кооперативної ідеї Харкова у становленні кооперації на Україні.

¹ Науковий керівник – д.е.н., професор, член-кореспондент НААН Ульянченко О.В.

² Науковий керівник – д.е.н., професор, член-кореспондент НААН Ульянченко О.В.

© Ульянченко О.В., Фінашина Г.В., Хлопоніна-Гнатенко О.І., 2013

Виклад основного матеріалу. Перші споживчі товариства у Російській імперії виникли в містах серед освічених верств населення, що мало можливість ознайомитись із передовими ідеями західноєвропейської кооперації, адже у 1860 р. у петербурзькому журналі «Современник» було надруковано статтю, присвячену успіхам споживчого товариства з міста Рочдель в Англії. Саме рочдельський тип споживчого товариства став еталонним зразком для більшості кооперативів світу. У пропаганду ідей кооперації зробило певний внесок «Вільне економічне товариство», що було створено в Санкт-Петербурзі в 1865 р. До його складу входили вчені: Д.І. Менделєєв, ґрунтознавець В.В. Докучаєв, економіст О.І. Чупров та ін. Це товариство створювало у неврожайні роки на селі громадські магазини, а також маслоробні та сільськогосподарські артїлі [4].

Питаннями розвитку споживчої кооперації в Україні в 60-х рр. ХІХ ст. займався доцент Київського університету М.І. Зібер, який, подорожуючи Європою, ознайомився з досвідом західноєвропейської кооперації. Проте саме харківська громада сприяла організації першого споживчого кооперативу в Україні [4]. Ініціативна група, до складу якої входили професори університетів та громадські діячі Харкова, розробила статут цього підприємства і домоглася його затвердження 6 жовтня 1866 р. Це товариство об'єднувало 356 членів (64 члени кооперативу сплатили пайовий внесок повністю – по 50 карбованців, а 292 – тільки частину), загальна сума його пайового капіталу становила 7 000 карбованців. Воно мало чотири крамниці, завод мінеральних вод, агентство швейних машин, кравецьку майстерню, їдальню. Варто зазначити, що в своїй діяльності це підприємство керувалося основними принципами рочдельців, а саме: демократичний устрій кооперативу, продаж товарів пайовикам за готівку за помірними цінами, відрахування частки доходів в загальний фонд кооперативу, розподіл залишкової частки доходу за сумою покупок, зроблених кожним пайовиком у споживчому товаристві, – і забезпечило його успіх [6].

На жаль, товариство припинило своє існування у 1872 р. Його закриття зумовлено недосконалою організаційною структурою, відсутністю кваліфікованих управлінців тощо, тому почастишали розтрата, крадіжки, зменшилися прибутки, зросла заборгованість. Хоча кооперативне споживче товариство функціонувало недовго, все ж справило великий вплив на зародження і розвиток споживчої кооперації в Україні.

Вагомий внесок у розвиток харківського кооперативного споживчого товариства зробив Микола Петрович Баллін. Він відвідав ряд європейських міст (Лондон, Манчестер, Париж, Гамбург, Берлін тощо) для вивчення різних форм кооперативного руху, зокрема споживчих товариств, кооперативних друкарень. В свою чергу, М. Баллін вперше познайомив закордонних кооператорів з особливостями розвитку кооперації в Росії та Україні. Завдяки йому харківське споживче товариство налагодило торгівельні зв'язки з англійськими та швейцарськими товариствами оптових

закупівель та схвалило пропозицію про вступ підприємства в члени Швейцарської спілки споживчих товариств.

М. Баллін є автором: праці «Первая памятная книжка Русских потребительских обществ», збірника «Кооперація на Заході», серії видань «Кооперативна бібліотека»; серед його починань був проект міжнародної кооперативної енциклопедії.

М. Баллін відновив практичну кооперативну діяльність: читав курс лекцій про кооперацію для членів харківської студентської комуни наприкінці 90-х років; у 1897 р. у Харкові відкрився «Магазин кооперативних творів М.П. Балліна». Його метою було заснування кооперативного центру, який би давав змогу кооперативам отримувати товари закордонного кооперативного виробництва, а ідеєю – заснування Харківського кооперативного університету та Міжнародної вищої кооперативної школи [6].

Активну участь у кооперативному русі на Харківщині брав Віктор Семенович Козлов. Він, як і М. Баллін, був прихильником англійського напрямку в кооперації (рочдельських принципів), який він називав інтегральним, адже цей напрям мав на меті задоволення духовних потреб населення поряд із полегшенням його матеріального добробуту.

В. Козлов цікавився соціологічними, психологічними і філософськими питаннями, вважав кооперацію явищем суспільним, що враховує інтереси особистості. Грунтуючись на прикладі Ірландії, де населення саме завдяки кооперації змогло пережити кілька хвиль голоду, В. Козлов вважав, що кооперація допоможе і українському народу в підвищенні соціального і економічного рівня життя.

Одним із прихильників кооперативної ідеї на Харківщині є Олексій Миколайович Анциферов, який вперше серед українських теоретиків виділив дві форми кооперації. Перша – це технічне співробітництво, що може бути простим (декілька осіб виконують одну й ту ж роботу) і складним (виконання різних трудових функцій, тобто поділ праці); друга – суспільна форма поєднання трудових зусиль людей для досягнення загальної для них господарської мети. Він наголошував, що кооперативним об'єднанням невластиве прагнення до прибутку на капітал, а кооперація – рівноправний союз, заснований на самоврядуванні.

О. Анциферов дотримувався думки, що всю кооперацію можна поділити на сфери споживання та виробництва, а виробництво, в свою чергу, – на сільське господарство та індустрію. Згідно із О. Анциферовим, сільськогосподарська кооперація – це сфера сільськогосподарських відносин, в якій лежить центр тієї чи іншої галузі кооперативної діяльності [7].

В подальшому О. Анциферов досліджував кооперативні форми організації кредитних відносин, що передбачають створення банків кооперативного кредиту і обов'язково – центрального банку. Основними

завданнями кооперативного центрального банку він вбачав: переміщення капіталів між кооперативними установами, добування для кооперативного обороту коштів, яких не вистачало, з загального грошового обороту ринку, в регулюванні розміру процента на позику, у засвоєнні в інтересах кооперації банкової технології тощо [7].

Висновки. М. Баллін вважав кооперацію соціально-реформаційним рухом, що базується на колективній праці, об'єднанні всіх на ґрунті економічної і духовної взаємодопомоги, інтеграції всіх і всього, незалежно від класових ознак, класової боротьби, національних рис. Іншою була думка В. Козлова, який наголошував, що кооперативний рух має базуватися саме на національних і класових началах. Розширив та визначив особливості у визначенні понять «кооперація» та «сільськогосподарська кооперація» О. Анциферов, який брав участь у створенні кооперативних товариств та організації кооперативного кредиту і банків на Лівобережній Україні. Отже, незважаючи на певну відмінність у наукових поглядах, М. Баллін, В. Козлов, О. Анциферов зробили вагомий внесок у теоретичне обґрунтування та практичну розбудову кооперативних процесів у другій половині XIX ст., тому вони вважаються фундаторами кооперативної ідеї як Харківщини зокрема, так і в цілому України.

Література

1. Пантелеймоненко А.О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти: монографія / А.О. Пантелеймоненко. – Полтава: ПУСКУ, 2006. – 227 с.
2. Гелей С.Д. Теорія та історія кооперації / С.Д. Гелей, Р.Я. Пастушенко. – К.: Знання, 2006. – 513 с.
3. Половець В.М. Історія кооперації Лівобережної України / В.М. Половець. – К., Глобус. – 2001.
4. Сидорович О. С. Фундатор української кооперації / О.С. Сидорович // Література та культура Полісся : [зб. наук. пр.]. – Ніжин : Ніж. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя, 2003. – С. 116-119.
5. Ушкаренко Ю.В. Сільськогосподарська кооперація в еволюційному вимірі: монографія / Ю.В. Ушкаренко. – Херсон: Айлан, 2009. – 404 с.
6. Теоретики українського кооперативного руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-22220.html?page=8>.

Summary

Ulyanchenko O.V., Finashyna G.V., Hloponina-Gnatenko O.I.

Kharkiv national agrarian university after V.V. Dokuchaev

FOUNDERS OF THE COOPERATIVE IDEAS IN KHARKIV IN THE SECOND HALF OF XIX CENTURY

The features of the cooperative processes in Kharkiv in the second half of the nineteenth century are determined in the article. The activity of the cooperative consumer enterprise is reviewed. The role and contribution of kharkiv founders of the cooperative idea to the development of the consumer, credit and agricultural cooperation in Ukraine are explored.

Key words: *cooperative processes, founders of the cooperative idea, the cooperative movement, consumer cooperation, credit cooperation, agricultural cooperation.*

Рецензент – д.е.н., професор Шулський М.Г.